

Vladimir Petrović, *Etničko čišćenje, geneza koncepta*. Beograd 2019: Institut za savremenu istoriju, Arhipelag.

Vladimir Petrović je bosanskohercegovačkoj naučnoj i čitalačkoj publici poznat prije svega kao autor studija *Jugoslavija stupa na Bliski istok* (2006.) i *Titova lična diplomatija* (2010.) obje u izdanju njegove matične kuće, beogradskog Instituta za savremenu istoriju, ali i kao priređivača većeg broja tematskih zbirki dokumenata vezanih za raspad Jugoslavije i ratove koji su uslijedili u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, dostupnih, između ostalog i preko Digitalnog centra ovog Instituta.

Cilj knjige je da pokaže i istraži porijeklo izraza „etničko čišćenje“, za koji se pouzdano ne zna ni autor, kao ni tačno vrijeme i razlog nastanka. Kako ističe sam Petrović, dok za genocid postoji definicija, za „etničko čišćenje“ to nije slučaj – mada je „jasno da se radi o politici usmjerenoj ka sticanju ili održavanju kontrole nad određenom teritorijom kroz sistematsko nasilje nad stanovništvom koje je označeno kao etnički nepoželjno“. (s. 10.). Petrović je kroz četiri zaokružene cjeline pratio etimologiju ovog termina, od predmodernog razdoblja kada je riječ „čišćenje“ korištena da bi se opisala eliminacija protivnika, preko 19. i 20. stoljeća kada dolazi do „operacionalizacije termina“ u klasnom i rasnom smislu, da bi postepeno bio i etniziran.

U prvom poglavlju autor govori o „vjerskom čišćenju zajednice“, o preplitanju obrednog rituala i političke funkcije čišćenja od stare Grčke, Rima, preko monoteističkih religija, kršćanstva i islama, do novoga vijeka. U Rimu se javlja termin *lustratio* – obredno čišćenje duše i tijela s ciljem zadovoljavanja više sile, a binarna podjela na čisto-nečisto, koja je proizlazila nakon rituala, obreda čišćenja nagovještala je razoran potencijal. No, pitanje je da li Zapadna Europa ograničavanje destrukcije unutar zajednice ima zahvaliti „izvozu krajnje surovosti u kolonijalna carstva“ kako se to pita Petrović (s. 28-29.) ili je zapravo riječ o uspostavljanju čvrstog, odnosno čvršćeg pravnog, (proto) državnog poretka koji je takvo obredno nasilje u zajednici spriječio, odnosno sankcionirao.

Svoju tezu je nastojao testirati na primjeru novovjekovnog „balkanskog oboda imperija“, na nestabilnom graničnom pojasu između kršćanske Monarhije i osmanskog islama. Upravo je na prelazu iz 18. u 19. stoljeće ovaj pojas postao poligon za kampanje čišćenja (s. 29.) budući su Habsburzi na sebe uzeli vjersku

obavezu čuvanja kršćanstva od prodora islama, koji je, uslovno rečeno, uzmicao, nakon 1683., a osmanska vlast, slabljenjem Carstva postajala sve nesnošljivija. Petrović ističe kako se tada „refleks verskog čišćenja prepleo sa procesom izgradnje i modernizacije balkanskih nacionalnih država“ (s. 29.), te da se religijski i politički motivi teško mogu razdvojiti u ovom procesu zbog toga što je „državnost nastajala u oštroj opoziciji prema osmanskom političkom i kulturnom nasleđu“ što smatra reakcijom prije svega na prinudne migracije i deportacije, pa i reakcijom na proces deviširme – procese koji su se odvijali tokom uspona i širenja Osmanskog carstva. No, otvara se pitanje jesu li to bili dovoljni faktori za „otvoreno neprijateljstvo“ prema islamskim vjernicima tokom i nakon habsburške rekonkviste, koje možemo ostaviti za neku drugu raspravu, a ovdje samo kratko reći – da nisu, i da razloge treba tražiti s jedne strane u strahu od ugrožavanja jedinstva zajednice koja se počela stvarati na nacionalnim osnovama koje su u sebe ugrađivale i religijski sadržaj, a s druge u činjenici svojevrsne izmjene poretka, nedostatka i urušavanja postojećeg pravnog sistema koji je svojevrsna prepreka održavanju *obreda* čišćenja. Velike sile će priznavanjem nezavisnosti novim balkanskim državama 1878. godine staviti u obavezu zaštitu, odnosno „emancipaciju nehrišćanskog stanovništva“ koje su kako to Petrović odlično primjećuje, pri pokušaju „izvrđavanja“ ovakvih obaveza izvukle i pogubnu lekciju, a ta je da je etnopolitičke zahvate „koje je veoma teško izvesti u mirnodopskom periodu“ moguće izvesti u ratu (s. 45.), što opet govori u prilog tezi o uzajamnoj vezi uspostavljanja pravnog sistema i prestanka potrebe za ritualom čišćenja.

Odbacivanjem religijskog sadržaja, koncept „čišćenja“ će nedživjeti „teokratski način razmišljanja“ (s. 65.), a kroz revolucije (Francusku, Oktobarsku) dobiti izraziti *klasni* karakter. Borba protiv monarhizma i revolucionarni teror za eliminaciju političkog neprijatelja su koristili termine iz medicinskog nazivlja kao što su „regeneracija“, „zagađenje“, „zaraza“, „operacija“, „amputacija“, „čišćenje“ i „očišćenje“. Revolucionari su „izvukli zaključak da permanentno čišćenje jača revolucionarne snage“, pa je tako i kod Lenjina „čistka“ označavala osnovni instrument očuvanja partijske dogme i discipline (s. 68.). U sovjetskoj propagandi je i sam drug Lenjin bio predstavljen kao „veliki čistač“ koji stoji na čelu onih koji najtemeljitiije pristupaju zadatku ne samo „oslobođanja zemlje“ od unutrašnjeg i vanjskog neprijatelja (s. 69-70.), već i zadatku čišćenja partije od nekomunističkih elemenata, a čistka postaje sistemsko sredstvo nove vlasti (s. 73.). Nakon Lenjinove smrti na čelu partije se kroz stalne čistke

učvrstio Staljin, pod kojim će kroz obavezu kritike i samokritike na partijskim sastancima rasti i „kultura političke paranoje i surovosti“, ali promjeniti se i sam karakter progona. Čistke postaju sredstvo za uništavanje Staljinovih neistomišljenika, a njegova interpretacija komunističke ideologije postaje – politička religija, linija koju je članstvo trebalo ne samo pratiti već i naslućivati (s. 80.). Petrović ističe kako se u boljševičkoj retorici nije upotrebljavao termin „etničko čišćenje“ ali je u sklopu rješavanja nacionalnog pitanja rađeno sve ono na šta se ovaj termin odnosi – te je uslijedio „etnički inženjering do tada neviđenih razmjera“ (s. 87.).

Za to vrijeme ostatak Europe bio je opsjednut „rasnim čišćenjem nacije“ čemu su svojevrsni doprinos davale medicina i antropologija – ali i eugenika, metoda koja se trebala baviti ispitivanjem nasljednih karakteristika kod ljudi. Dok je u Velikoj Britaniji eugenički pokret tražio načine „unapređivanja biološkog kapitala“ nacije, a eugenika je smatrana sredstvom s kojim će s vremenom biti uklonjeno siromaštvo, u Sjedinjenim Američkim Državama se kroz eugeniku nastojala očuvati nadmoć onoga što je znano kao bijelo anglosaksonsko protestantsko stanovništvo (eng. krat. WASP), (s. 104.). Tako je politika SAD-a tražila naučnu podršku za ostvarivanje vlastitih rasističkih ciljeva. No, eugenika se razvijala i u Njemačkoj, gdje je 1933. godine donesen Zakon o eugeničkoj sterilizaciji koja je postala obavezujuće za sve oboljele od nasljednih bolesti, a kroz niz drugih političkih odluka (kao npr. Nirnberške zakone) je bilo vidljivo da je Hitler politiku doživljavao kao primjenjenu biologiju (s. 116.). Za genocid nad Jevrejima je u nacističkoj Njemačkoj korišten čitav niz termina, a jedini razlog što se ne pojavljuje termin „etničko čišćenje“ je taj što je prednost nad terminom „etnički“ davana terminu „narodni“.

Na jugoistoku Europe se nakon Prvog svjetskog rata i stvaranja novih država, također javila potreba za uzajamnom saradnjom politike i nauke, a pri Ministarstvu narodnog zdravlja u Kraljevini SHS je bilo formirano i Odjeljenje za rasnu, javnu i socijalnu higijenu, dok su se pristalice eugenike nalazile na ključnim pozicijama (s. 122-123.). Naučna podrška obezbjeđena je kroz rad Jovana Cvijića i njegovo populariziranje već formuliranoga i ranije propagiranoga učenja o dinarskoj rasi (s. 127-128.), koja je predstavljala „dokaz rasne superiornosti i jugoslovensku vrednost“ koju je trebalo podržati. U isto vrijeme dok je „Dinarski tip“ postao osnova za novog jugoslavenskog čovjeka, etnopolitičari su postajali fascinirani etničkom homogenizacijom

jugoslavenskog političkog prostora, granicama i etničkim sastavom stanovništva, čime je otvorena rasprava o manjinama.

Ovdje dolazimo do trenutka u kojem se sintagma „etnički čisto“ na neki način pojavila u srpskom jeziku, a radi se o knjizi Dušana J. Popovića iz 1935. godine o etničkim zajednicama Beograda tokom 18. stoljeća, iz čijih predavanja vidimo ogromni onovremeni utjecaj biopolitičkih mitova i etnopolitike, kojima se sam nastojao oduprijeti i naučno ih, na neki način – omalovažiti (s. 144-145.). Za onovremeni postojeći problem „etničke panike“ u Jugoslaviji rješenje je nudio Vasa Čubrilović, a sopštio ga je i konačno oblikovao kroz referat „Iseljavanje Arnauta“, pročitani na jednom od sastanaka Srpskog kulturnog kruga 1937. godine čiji je cilj bio animirati državni aparat u etnopolitičkom pravcu djelovanja (s. 154.). Ovime je država kao čuvar nacionalnih interesa, preuzela ulogu koju su u prošlim razdobljima imale revolucija i prije tog religija.

Po svemu sudeći, ovaj neslavni izraz po prvi je puta u javnost dospio u Rumuniji, za vrijeme Drugog svjetskog rata, na jednoj od sjednica rumunjske vlade u kojoj je njen potpredsjednik Antonesku tražio izvođenje etničkog čišćenja „svih Jevreja i drugih nepouzdanih stranaca“ (s. 160.). Slične su ideje čišćenja domovine od neprijatelja izražavane i kroz poziv Ante Pavelića prilikom napada Trojnog pakta na Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine. Uspostavom NDH donose se novi zakoni koji su za cilj imali stvaranje „čistog hrvatskog životnog prostora“ kojim će se omogućiti rad čitavog mehanizma koji je bio namjenjen sistematskom uništavanju *Drugog*. S druge strane, Moljević je, kao član Srpskog kulturnog kruga, u „Homogenoj Srbiji“ pisao o preseljivanju u izmjeni stanovništva kako bi se stvorilo čisto etničko područje na kojem žive Srbi (s. 167.), a etnički čisti prostor kroz svoje naredbe vojvodama Đurišiću i Lašiću traži i Dragoljub Mihailović, krajem 1941. godine.

Autor smatra da do previda i mišljenja kako je sintagma nastala tokom devedesetih godina u prosecu raspada Jugoslavije i ratnom krvoproliću dolazi zbog toga što se nitko „nije grabio za autorstvo nad ovim pojmom, pa je tako dugo ostalo nezapaženo da njegova upotreba tokom osamdesetih i devedesetih godina 20. veka nije predstavljala premijeru, već vampirenje.“ Pojam je došao u svjetsku žižu nakon početka studentskih nemira na Kosovu 1981. godine i od tada „dominira medijskim i političkim diskursom, odjekuje sudnicama Haškog tribunala i umalo postaje posebno krivično delo u međunarodnom pravu.“

Nažalost, prema riječima samog autora, čitateljima rođenim u Jugoslaviji „ne treba posebno objašnjavati ni moć, ni užas niti mizeriju etničkog čišćenja“ i ova je knjiga svojevrsni „pomen svima koji su čišćenje iskusili, a zatim i opomena onima koji nisu“ (s. 13.), i opet – nažalost, samo je odličan uvod u historiju devedesetih godina 20. stoljeća na prostoru Jugoslavije.

Edin Omerčić